

УДК 911.3

Немець Л.М.

доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-економічної географії й регіоназнавства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Телебенева Є.Ю.

кандидат географічних наук,
завідувач навчально-дослідницької лабораторії
регіональних суспільно-географічних досліджень,
старший викладач кафедри соціально-економічної географії й регіоназнавства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Барило І.М.

молодший науковий співробітник,
старший викладач кафедри соціально-економічної географії й регіоназнавства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ХОРОЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовані соціально-демографічні аспекти розвитку Хорольського району Полтавської області. Визначено головні фактори впливу на соціально-демографічний розвиток району. На основі кластерного аналізу проведено групування сільських рад району за подібністю соціально-демографічного розвитку. Визначено проблеми та перспективи соціально-демографічного розвитку Хорольського району Полтавської області.

Ключові слова: соціальний-демографічний розвиток, зайнятість населення, природний приріст, міграція населення, безробіття.

В статье проанализированы социально-демографические аспекты развития Хорольского района Полтавской области. Определены главные факторы влияния на социально-демографическое развитие района. На основе кластерного анализа было выполнено группирование сельских советов района по схожести социально-демографического развития. Определены проблемы и перспективы социально-демографического развития Хорольского района Полтавской области.

Ключевые слова: социально-демографическое развитие, занятость населения, естественный прирост, миграция населения, безработица.

Niemets L.M., Telebeneva E.Yu., Barylo I.M. Social and demographic aspects of development Khorol district by Poltava region

The article deals with social and demographic aspects of development Khorol district's Poltava region. The features of the socio-demographic development Khorol district's Poltava region are analyzed. The main factors of influence on the socio-demographic development district are reported. The grouping of rural councils by similarity of socio-demographic development based on cluster analysis are conducted. The problems and prospects of socio-demographic development Khorol district's Poltava region are examined

Key words: social and demographic development, population's employment, natural growth, population's migration, unemployment.

Постановка проблеми. Глибока трансформація соціально-економічних відносин, що відбувається в Україні, обумовлює необхідність вивчення регіонального розвитку суспільства, обґрунтування пріоритетів і формування

механізмів його управління. Останнім часом регіональна проблема стала однією з найбільш гострих проблем суспільного розвитку України. Соціально-економічний розвиток регіонів значною мірою залежить від величини та

ефективності використання наявного на цій території соціально-демографічного потенціалу [4, 7]. Полтавська область є одним із потужних аграрних та промислових центрів країни. Полтавщина характеризується значним розмаїттям природних, господарських та історико-географічних особливостей, детальне дослідження яких на регіональному рівні дасть змогу підвищити ефективність соціально-економічного розвитку регіону. Соціально-демографічна характеристика Хорольського району Полтавської області надасть можливість детально проаналізувати особливості розвитку території, визначити її негативні та позитивні складові; виявити сильні та слабкі сторони конкурентоздатності, економічного розвитку та інвестиційної привабливості території [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-демографічні особливості регіонального розвитку найбільш широко представлені в суспільно-географічних дослідженнях, зокрема в працях М. Барановського, Б. Данилишина, Н. Зубаревич, К. Немець, Л. Немець, Д. Мальчикової, О. Олійника, М. Пістуна, К. Сегіди, А. Степаненка, О. Топчієва, В. Яворської, Л. Шевчук та інших. Основні дослідження соціально-демографічних процесів в Україні поступово трансформуються в економічні та соціологічні науки й зосереджуються в інститутах, зокрема в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи (Е. Лібанова, І. Курило, А. Позняк, В. Стешенко), Інституті економіки та прогнозування (Т. Богдан), Інституті регіональних досліджень (В. Садова), Інституті соціології (І. Прибиткова), Національному інституті стратегічних досліджень (А. Малиновська). Таким чином, дослідження процесу соціально-демографічного розвитку населення та його окремих складових стає об'єктом розгляду в багатьох науках, зокрема в демографії, економіці, соціології, суспільній географії тощо.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі соціально-демографічних аспектів розвитку Хорольського району Полтавської області, виявленні подібності сільських рад району за соціально-демографічним розвитком за допомогою кластерного аналізу й у визначенні проблем та перспектив розвитку зазначеного району.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хорольський район характеризується переважаючим сільським типом розселення населення. Чисельність населення Хорольського району Полтавської області станом на 2015 рік складає 34,6 тис. осіб, що є достатньо високим показником по області. За кількістю населення район посідає восьме місце в області, поступаючись лише Гадяцькому, Глобинському, Кобеляцькому, Зінківському, Кременчуцькому, Лохвицькому та Полтавському районам (на нього припадає 2,4% населення Полтавщини) [5, 6].

На кількісний та якісний склад населення Хорольського району насамперед впливає сільське населення, оскільки рівень урбанізації району низький – 38,1% (13,3 тис. міських і 21,7 тис. сільських жителів). На відміну від інших показників, що характеризують населення Хорольщини, рівень урбанізації району останніми роками збільшується, оскільки темпи скорочення сільського населення вищі, ніж міського. Так, протягом 2009–2015 рр. загальна кількість населення Хорольщини скоротилася на 2003 особи, зокрема сільського – на 9,6%, міського – на 1,0% [5, 6].

Головною причиною такого досить інтенсивного скорочення населення Хорольського району, особливо сільського, є від'ємний природний приріст. Так, число померлих у Хорольському районі в 1,3 рази перевищує кількість народжених. Аналізуючи динаміку коефіцієнтів народжуваності, спостерігаємо незначне зниження показників з 2009 по 2011 рр. (з 8,7 до 8,1‰), а з 2012 р. народжуваність поволі зростає і в 2015 р. становила 8,5‰. На відміну від народжуваності, показники смертності протягом досліджуваного періоду досить нестабільні й змінюються з більшою амплітудою. Так, з 2009 по 2012 рр. коефіцієнти смертності зменшуються (з 20,6 до 17,8‰), проте з 2013 р. спостерігаємо досить різке збільшення смертності в регіоні (з 18,1 до 21,7‰). Головною причиною рівня смертності в районі є велика кількість людей старшого віку. Найбільше людей у районі помирає від захворювань системи кровообігу (73,2%) та від новоутворень (10,0%) [5, 6].

Відповідно до показників народжуваності й смертності змінюються показники

природного приросту (з $-11,9\%$ в 2009 р. до $-13,2\%$ в 2015 р.), залишаючись при цьому завжди від'ємними. Мінімальний показник природного приросту протягом досліджуваного періоду спостерігався в 2012 р. і склав $-9,33\%$, а максимальний – у 2014 р. ($-13,2\%$). Така динаміка природного руху населення Хорольського району пов'язується із загальною тенденцією скорочення населення Полтавської області. Так, за коефіцієнтом народжуваності Хорольський район у 2015 р. займав 16 місце по області, за коефіцієнтом смертності – 20 місце, за коефіцієнтом природного приросту – 23 місце (нижче тільки в Глобинському та Миргородському районах) [5, 6].

У загальній віковій структурі переважає населення працездатного віку. Населення старших вікових груп має значно більшу чисельність, ніж населення молодших вікових груп. Така тенденція характерна не лише для Хорольського району, але й для області та України в цілому. Загальне демографічне

навантаження на працездатне населення Хорольського району станом на 2015 р. становило $583,5\%$, що порівняно з 2009 р. менше на $112,43\%$. Це свідчить про збільшення за період 2009–2015 рр. числа працездатного населення та трудових ресурсів району.

Територіальний розподіл показників демографічного навантаження характеризується найвищими показниками в Шишацькій, Хільківській, Клепачівській, Трубайцівській сільських радах та Хорольській міській раді (понад 550%), що обумовлено великою кількістю трудових ресурсів. Найменше демографічне навантаження на працездатне населення – у Новоаврамівській та Грушинській сільських радах (до 450%) (рис. 1). Навантаження дітьми значно менше, ніж навантаження населенням старших вікових груп. Коефіцієнт демографічного навантаження дітьми становить $173,7\%$.

На території району загальний коефіцієнт демографічного навантаження змінюється залежно від рівня соціально-економічного роз-

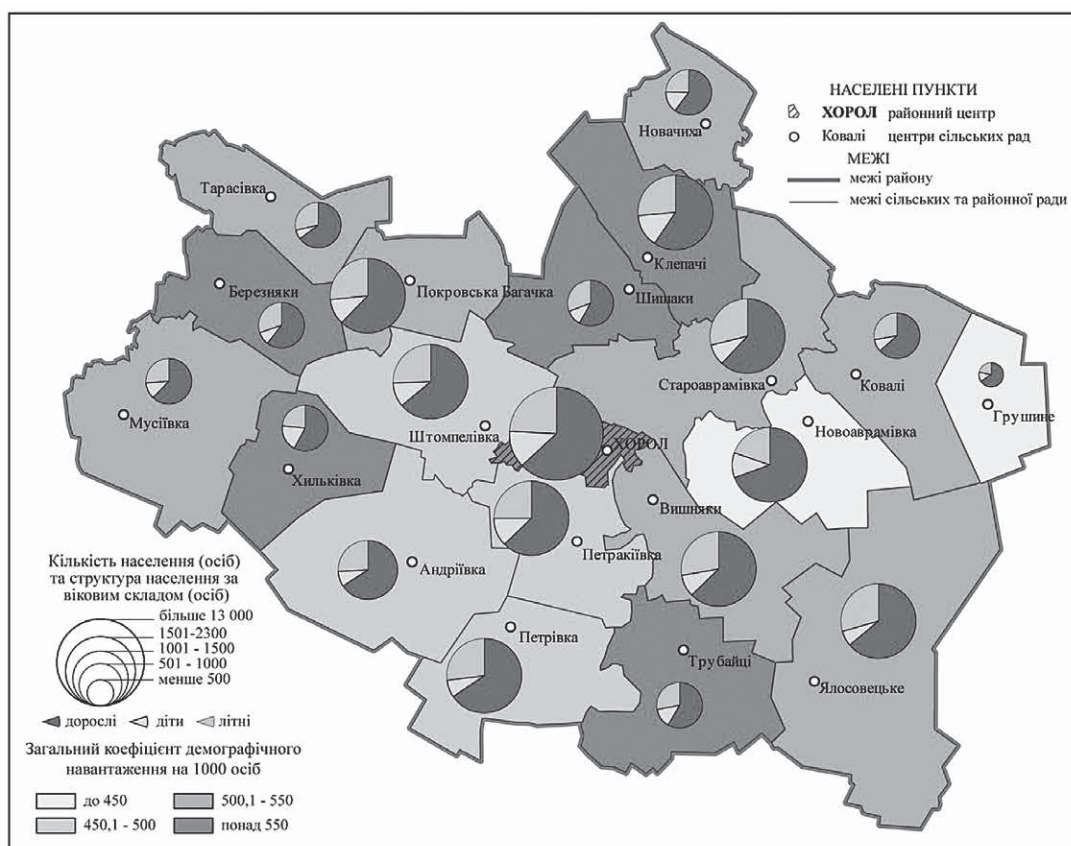

Рис. 1. Демографічне навантаження та віковий склад населення в територіальних громадах Хорольського району в 2015 р. (побудовано за даними [5, 6])

виту територіально-адміністративних одиниць. На півночі району ці показники більші, ніж на півдні. Загальний коефіцієнт демографічного навантаження пенсіонерами становить 319,3‰, що значно вище, ніж демографічне навантаження дітьми. Найменший показник демографічного навантаження населенням старших вікових груп (до 350‰) у Грушинській та Новоаврамівській сільських радах, що свідчить про невелику частку осіб пенсійного віку. Найбільший показник демографічного навантаження старшими віковими групами (понад 450‰) у Староаврамівській, Березняківській, Шишацькій, Ялосовецькій та Трубайцівській сільських радах.

Особливістю сучасної міграційної ситуації Хорольського району є велика кількість маятникових міграцій, поширених здебільшого в приміських зонах. Більша частина переїздів здійснюється до сусідніх районів – Миргородського, Глобинського, Лубенського. Найпотужнішими є міграційні потоки між сусідніми сільськими радами. Незважаючи на деякі

позитивні аспекти, Хорольський район належить до тих районів Полтавської області, де міграційна активність населення залишається незначною. Вплив міграційного зростання як складової загального росту чисельності населення є недостатнім. Міграційні процеси продовжують негативно впливати на зміну вікової структури населення району, зокрема зменшується частка осіб працездатного віку, що впливає на показники природного руху населення.

Частка працездатного населення складає 67,5% від загальної кількості населення, а частка зайнятих становить 46%. У структурі зайнятості найбільшу частку займає населення, зайняте в сільському господарстві (40%), що обумовлено низьким розвитком промисловості й переважанням аграрно-індустріального типу ведення господарства. У промисловості зайнято 26% населення, в оптовій та роздрібній торгівлі – 12%, у галузі освіти – 7,3%, у сфері охорони здоров'я – 3,7% [3].

Розглядаючи особливості зайнятості населення за територіальними громадами Хороль-

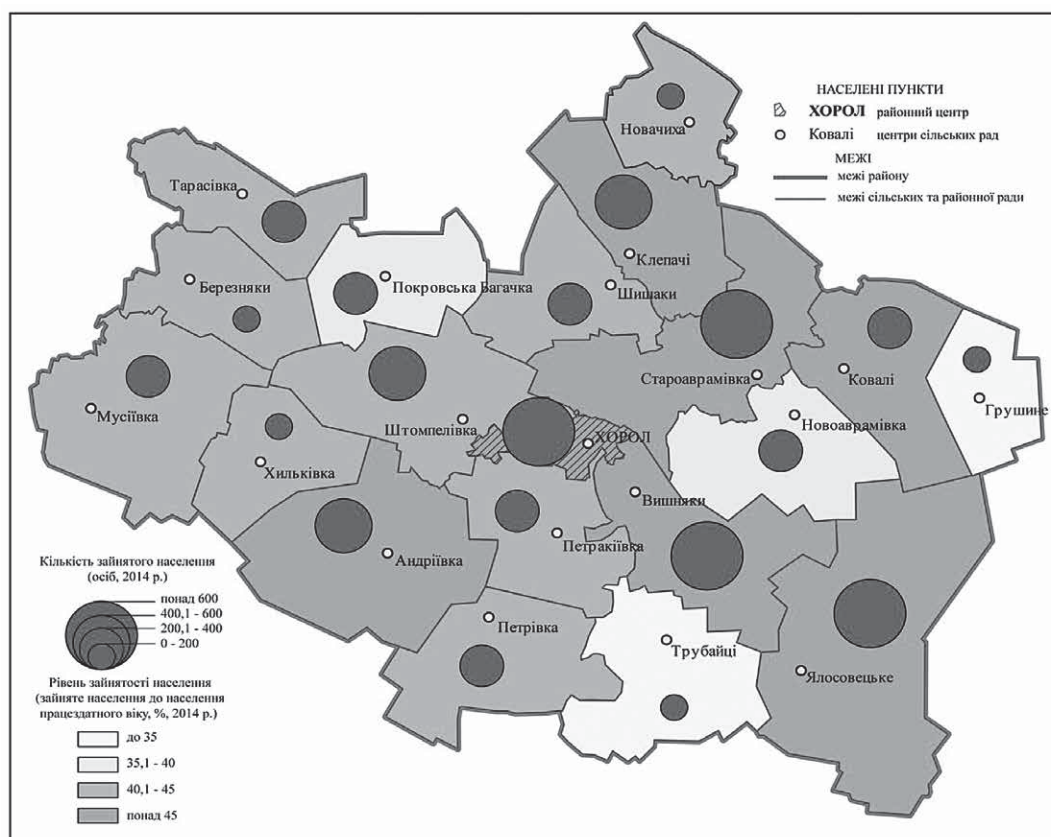

Рис. 2. Зайнятість населення Хорольського району Полтавської області у 2015 р. (побудовано за даними [5, 6])

ського району, можна помітити, що найбільша кількість зайнятих спостерігається в територіальних громадах, які розташовані близько до районного центру та на сході району. Ці райони тяжіють більше до м. Миргорода, ніж до м. Хорола. Найбільші показники зайнятості населення (понад 45%) спостерігаються в Андріївській, Ялосовецькій, Вишняківській, Староаврамівській, Ковалівській, Клепачівській сільських радах та Хорольській міській раді. Найменші показники зайнятості населення характерні для Грушинської та Трубайцівської сільських рад, які знаходяться на периферії району (рис. 2).

Для дослідження подібності соціально-демографічного розвитку Хорольського району був обраний метод кластерного аналізу. Попередньо було підготовлено базу даних, що містить статистичні показники за 18 параметрами за сім років (2009–2015 рр.): зокрема, чисельність населення, статеві-віковий склад, природний та міграційний рух населення, зайнятість, демографічне навантаження,

середня кількість працівників, рівень безробіття, кількість навчальних закладів, закладів охорони здоров'я та ін. [1, 2].

За результатами кластерного аналізу виділяємо 3 кластери сільських рад, що мають близькі соціально-демографічні зв'язки між собою, та 3 сільські ради, що за результатами аналізу не утворюють кластерів – Андріївська, Березняківська та Ялосовецька сільські ради (рис. 3). Їхні відмінності від інших сільських рад полягають у порівняно високих показниках народжуваності та демографічного навантаження особами молодших вікових груп.

Найбільш подібні між собою Грушанська, Новачинська, Хильківська, Петраківська, Трубайцівська, Петрівська, Шишаківська сільські ради. Це сільські ради з низькими показниками народжуваності та високими показниками смертності, а також із високою часткою населення старше 65 р., тому має місце значне демографічне навантаження цією віковою групою на населення працездатного віку. Тарасівська, Ковалівська, Мусіївська, Клепачівська,

Рис. 3. Кластерні зв'язки сільських рад Хорольського району за соціально-демографічним розвитком (розраховано та побудовано за даними [5, 6])

Новоаврамівська сільські ради мають не так сильно виражені зв'язки, але вони також чітко простежуються. Ці сільські ради мають подібні показники розвитку соціальної інфраструктури, зокрема освіти та охорони здоров'я.

Найменш виражені зв'язки простежуються в таких сільських радах: Вишняківській, Штомпелівській, Покровсько-Багачанській, Староаврамівській. Ці сільські ради характеризуються високим соціально-економічним та соціально-демографічним розвитком порівняно з іншими сільськими радами.

Висновки з проведеного дослідження.

Проблемами соціально-демографічного розвитку Хорольського району є відсутність повноцінного забезпечення об'єктами соціальної сфери загального призначення (освітніми, медичними, культурно-побутовими тощо) та спеціального призначення (об'єкти, що спеціалізуються на обслуговуванні малозахищених та непрацездатних осіб, наданні соціальної допомоги). Незважаючи на зусилля місцевих органів управління, спрямовані на поліпшення соціально-економічної ситуації та підвищення рівня життя населення, збільшується кількість громадян і навіть груп населення, які потребують допомоги держави. Також однією з ключових проблем розвитку соціальної сфери на місцях є незадовільне кадрове забезпечення. Ситуація ускладнюється несформованістю статусу соціального працівника, вкрай низьким рівнем заробітної плати та низьким рівнем підготовки фахівців у цій сфері. Нестача кваліфікованих кадрів призводить до збільшення навантаження на одного працівника соціальної сфери [8].

Демографічна ситуація в Хорольському районі відзначається складністю та напруженістю, про що свідчить низка процесів, які відбуваються в регіоні в сфері демографічного розвитку: зменшення чисельності населення, стабільно низький рівень народжуваності при високому рівні смертності, природне скорочення населення, висока смертність чоловічого населення працездатного віку, старіння населення тощо. Динаміка природного приросту населення регресивна в усіх сільських радах.

Отже, найгострішими проблемами соціально-демографічного розвитку Хорольського району є: недосконала система територіаль-

ного розміщення об'єктів соціальної інфраструктури; недостатній рівень кадрового забезпечення, низька кваліфікація працівників та незадовільні умови праці в цій галузі; низька якість послуг, що надаються населенню цими об'єктами. Враховуючи велику кількість проблем, що стосуються динаміки населення, можна зробити й позитивні прогнози. Оскільки в районі існує тенденція до міграції в районний центр (м. Хорол), то в місті зростає кількість працюючих осіб, тому збільшується трудовий потенціал центру району, що позитивно впливає на його розвиток.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барило І. Аналіз подібності геодемографічного розвитку районів та міст Полтавської області за результатами кластерного аналізу / І. Барило // *Регіон-2016: суспільно-географічні об'єкти: матеріали Міжнародної науково-практичної конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (Харків, 15 квітня 2016 р.)* / гол. ред. колегії Л. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 9–12.
2. Барило І. Геодемографічний розвиток Полтавської області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Ірина Миколаївна Барило. – Харків, 2016. – 20 с.
3. Логвин М. Соціально-демографічна характеристика трудового потенціалу молоді Полтавської області / М. Логвин // *Регіональні перспективи*. – 2000. – № 6 (13). – С. 47–49.
4. Немець Л. Демографічний розвиток Харківського регіону: [монографія] / Л. Немець, К. Сегіда, К. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 200 с.
5. Офіційний сайт Головного управління статистики в Полтавській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pl.ukrstat.gov.ua>.
6. Офіційний сайт Хорольської районної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://horol.adm-pl.gov.ua>.
7. Сегіда К. Передумови та чинники демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми / К. Сегіда // *Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний зб. наук. праць*. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – Вип. 9(2). – С. 185–191.
8. Стратегія демографічного розвитку на період до 2015 р., затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. № 879 // *Офіційний вісник України*. – 2006 р. – № 26. – 161 с.
9. Телебенева Є. Соціально-економічний розвиток як об'єкт суспільно-географічного дослідження / Є. Телебенева, І. Барило // *Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний зб. наук. праць*. – Х.: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2015. – № 19(2). – С. 152–156.